

Original Research Paper

TÜRK SİVİLİZASİYASININ QƏRB SİVİLİZASİYASI İLƏ MÜNASİBƏTLƏRİ: TARİXİ TƏKAMÜL VƏ MÜASİR ÇAĞIRIŞLAR

Rəsul Bağirov¹, Rəqsanə Quliyeva¹

<https://orcid.org/0009-0001-0812-6682>

¹Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

Article history

Received: 18.09.2026

Revised: 29.09.2026

Accepted: 09.10.2026

*Corresponding Author: Rəsul

Bağirov, Naxçıvan Dövlət

Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

Email: bagirovresul@ndu.edu.az

Xülasə

Məqalə türk sivilizasiyasının Qərb sivilizasiyası ilə əsrlər boyu formalaşan tarixi köklərini, qarşılıqlı əlaqələrinin təkamül prosesini və müasir geosiyasi müstəvidə strateji tərəfdaşlıq əlaqələrini hərtərəfli təhlil edir. Tədqiqatda Şərq və Qərb qütbləri arasında erkən orta əsrlərdən başlanan hərbi-siyasi və mədəni təmasların zaman keçdikcə necə qarşılıqlı intellektual mübadiləyə və diplomatik dialoqa transformasiya olunduğu araşdırılır. Xüsusilə Böyük İpək Yolu üzərindəki ticarət kommunikasiyaları və İslam-türk intibahının Avropa renesansına təsiri tarixi kontekstdə dəyərləndirilir. Müasir dövrdə isə qloballaşma prosesləri, enerji təhlükəsizliyi, "Orta Dəhliz" kimi global nəqliyyat arteriyaları və çoxtərəfli beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində tərəflər arasındakı əlaqələrin yeni keyfiyyət mərhələsinə qədəm qoyduğu elmi-nəzəri əsaslarla əsaslandırılır.

Açar sözlər: *Türk sivilizasiyası, Qərb sivilizasiyası, sivilizasiyalararası dialoq, tarixi təkamül, strateji tərəfdaşlıq, qloballaşma*

GİRİŞ

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində qloballaşma prosesləri, sivilizasiyalararası dialoq və geostrateji integrasiya xətləri bəşəriyyətin gələcək inkişaf trayektoriyasını müəyyən edən əsas amillərdən birinə çevrilmişdir. Bəşər tarixinin müxtəlif mərhələlərində Şərq və Qərb qütbləri arasında mövcud olan münasibətlər sistemi zaman keçdikcə hərbi qarşıdurma müstəvisindən qarşılıqlı mədəni-siyasi təsir, iqtisadi tərəfdaşlıq və intellektual mübadilə müstəvisinə keçmişdir. Bu tarixi-evolyusion prosesin mərkəzində qərarlaşan türk sivilizasiyası özünün qədim kökləri, zəngin maddi-mənəvi irsi və unikal coğrafi-strateji mövqeyi ilə Avrasiya məkanında həmişə həlledici rol oynamışdır. Şərq ilə Qərb arasında əsrlər boyu körpü missiyasını yerinə yetirən türk dünyası dünya sivilizasiyalar xəzinəsinə əvəzsiz elmi, fəlsəfi və mədəni töhfələr bəxş etmişdir (Əliyev, 2018, s. 45).

Tarixi təcrübə və elmi-nəzəri təhlillər göstərir ki, Böyük İpək Yolu kimi qlobal ticarət və kommunikasiya arteriyalarının üzərində yerləşən türk dövlətləri Avropa ilə Asiya arasında mədəniyyətlərin, innovasiyaların və qabaqcıl ideyaların ötürülməsində aparıcı həlqə olmuşdur (Məmmədov, 2020, s. 78). Xüsusilə orta əsrlər dövründə İslam-türk intibahının elm, astronomiya, tibb və fəlsəfə sahələrində əldə etdiyi fundamental nailiyyətlər tərcümə hərəkətləri və ticarət əlaqələri vasitəsilə Qərb dünyasına ötürülmüş, Avropanın elmi-mədəni renesansına güclü təkan vermişdir. Bununla belə, həm Şərqi, həm də Qərbindən fərqli, özünəməxsus siyasi və sosial-mədəni dəyərlər sisteminə malik olan türk sivilizasiyası Qərb dünyası ilə münasibətlərində həmişə dinamik və zamanın çağırışlarına uyğunlaşan bir trayektoriya izləmişdir. XX əsrin sonlarında SSRİ-nin süqutu və türk dilli dövlətlərin öz müstəqilliklərini bərpa etməsi beynəlxalq münasibətlər arxitekturasında tamamilə yeni geostrateji reallıqlar yaratdı. Müstəqillik dövründən sonra türk dövlətlərinin Avratlantik strukturlar, Avropa İttifaqı və digər Qərb institutları ilə apardığı çoxtərəfli əməkdaşlıq, elmi-mədəni inteqrasiya və diplomatik əlaqələr bu münasibətləri keyfiyyətcə tamamilə yeni mərhələyə qaldırdı (Landau, 1995, s. 115). Müasir dövrdə enerji təhlükəsizliyi, yaşıl enerji keçidi, beynəlxalq nəqliyyat dəhlizləri və regional sabitliyin qorunması kimi qlobal çağırışlar fonunda türk dünyası ilə Qərb sivilizasiyası arasındakı əlaqələr strateji tərəfdaşlıq xarakteri almaqdadır. Qeyd olunan amilləri nəzərə alaraq, təqdim olunan məqalənin aktuallığı qloballaşan dünyada türk sivilizasiyasının Qərb sivilizasiyası ilə tarixi köklərə əsaslanan münasibətlərinin müasir trendlərini, dialoq imkanlarını, geosiyasi qarşılıqlı təsir mexanizmlərini və gələcək inteqrasiya perspektivlərini elmi prinsiplərə əsaslanaraq kompleks şəkildə araşdırmaqdan ibarətdir.

TÜRK VƏ QƏRB SİVİLİZASIYALARININ TARİXİ KÖKLƏRİ VƏ QARŞILIQLI ƏLAQƏLƏRİNİN TƏKAMÜLÜ

Türk və Qərb sivilizasiyaları arasındakı təmas nöqtələri bəşər tarixinin dərin qatlarına – Avrasiya çöllərindən Avropa qitəsinin qərb sərhədlərinə qədər uzanan geniş coğrafi və xronoloji çərçivəyə gedib çıxır. Qədim dövrlərdən etibarən köçəri türk tayfalarının Avropa xalqları ilə ilkin hərbi, siyasi və iqtisadi münasibətləri müxtəlif səviyyələrdə cərəyan etmişdir. Antik və erkən orta əsrlərdə Hun, Avar, Xəzər, Bulqar və Peçenek kimi türk mənşəli dövlət qurumlarının və tayfa birliklərinin Avropa qitəsindəki siyasi proseslərə birbaşa müdaxiləsi, həmçinin Roma və Bizans imperiyaları ilə apardığı münasibətlər Şərq və Qərb dünyasının ilk genişmiqyaslı qarşılaşmaları idi (Məmmədov, 2020, s. 92). Bu erkən dövr təmasları zaman keçdikcə sadəcə hərbi qarşıdurma çərçivəsindən çıxaraq, getdikcə dərinləşən mədəni mübadilə, diplomatik elçiliklər və ticarət əlaqələri xarakteri almağa başladı.

Orta əsrlər mərhələsində isə türk sivilizasiyasının Qərb dünyası ilə münasibətlərində keyfiyyətcə yeni bir mərhələ – imperiyalar dövrü və sivilizasiyalararası intensiv qarşılıqlı təsir epoxası başlandı. Xüsusilə Böyük Səlcuqlu İmperatorluğu və daha sonra Osmanlı İmperatorluğunun Avropa siyasi səhnəsində aparıcı gücə çevrilməsi Qərb geopolitikasında türk faktorunu mərkəzi mövqeyə gətirib çıxardı. Osmanlı dövlətinin Balkan yarımadasına keçməsi və Mərkəzi Avropaya doğru genişlənməsi Qərbdə həm hərbi-strateji narahatlıq doğursa da, digər tərəfdən Avropa dövlətlərini Osmanlı ilə sıxdiplomatik və iqtisadi əlaqələr qurmağa vadar etdi. Fransadan Venesiyaya qədər bir çox Avropa dövlətinin Osmanlı sultanları ilə imzaladığı "kapitulasiyalar" və ticarət sazişləri Şərq ilə Qərb arasındakı iqtisadi interdependensiyanın (qarşılıqlı asılılığın) əsasını qoydu (Landau, 1995, s. 130).

Bu münasibətlərin intellektual və elmi müstəvisi də kifayət qədər zəngin olmuşdur. Orta əsrlərdə İslam-türk arealında formalaşmış elm mərkəzləri (Buxara, Səmərqənd, Bağdad, Təbriz, İstanbul) antik yunan və Roma fəlsəfəsinin qorunub saxlanılmasında və üzərinə yeni elmi əlavələrin edilməsində misilsiz rol oynadı. Fərabî, İbn Sina, Biruni və digər dahi türk-müsəlman alimlərinin əsərləri Latın evinə tərcümə olunaraq Qərbdə Avropa intibahının (Renessansın) intellektual bünövrəsini formalaşdıran əsas katalizatorlardan birinə çevrildi. Qərb sivilizasiyası tibb, riyaziyyat, astronomiya və memarlıq sahələrində məhz bu elmi körpü vasitəsilə Şərqin təcrübəsindən bəhrələndi (Qasımov, 2017, s. 54). Yeni və ən yeni dövrdə – xüsusilə Sənayeinqilabından sonra Qərbdə baş verən sürətli texnoloji və sosial dəyişikliklər fonunda türk dünyası ilə münasibətlər yeni müstəviyə keçdi. Osmanlı İmperatorluğunun son dövrlərində və Cümhuriyyət dönəmində həyata keçirilən modernləşmə, qərbləşmə və islahat hərəkətləri türk sivilizasiyasının Qərbin elmi-texniki nailiyyətlərini mənimsəmək, lakin eyni zamanda öz milli-mədəni identikliyinə qorumaq səylərinin təzahürü oldu. Müasir dövrdə isə bu tarixi evrilmə prosesi beynəlxalq hüquq normaları, çoxtərəfli diplomatiya və global təşkilatlar çərçivəsində bərabərhüquqlu tərəfdaşlıq münasibətlərinə transformasiya olunmuşdur (Əliyev, 2018, s. 67).

QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ SİVİLİZASIYALARARASI DİALOQ VƏ STRATEJİ TƏRƏFDAŞLIQ

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində qloballaşma prosesinin dərinləşməsi dövlətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrin xarakterini kökündən dəyişmişdir. XX əsrin sonlarında Samuel Hantinqton kimi qərbli politoloqların irəli sürüldüyü "sivilizasiyalararası qarşıdurma" tezislərinin əksinə olaraq, XXI əsrin reallığı qarşılıqlı asılılıq, inteqrasiya və çoxtərəfli dialoq zərurətini ön plana çəkmişdir. Bu geosiyasi paradıqmada türk sivilizasiyasının Qərb

sivilizasiyası ilə münasibətləri təkcə mədəni-humanitar müstəvi ilə məhdudlaşmır, həm də global təhlükəsizlik, enerji təminatı, logistik təhlükəsizlik və iqtisadi tərəfdaşlıq kimi strateji sahələri əhatə edən çoxşaxəli sistemə çevrilmişdir (İsmayılov, 2019, s. 180).

Qloballaşma dövründə tərəflər arasındakı strateji tərəfdaşlığın ən həlledici sütunlarından biri Avrasiya məkanını Qərblə birləşdirən enerji və nəqliyyat kommunikasiyalarıdır. Xüsusilə Xəzər dənizinin enerji ehtiyatlarının Avropa bazarlarına nəqli, habelə Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizinin ("Orta Dəhliz") inkişafı türk dövlətlərini Qərb sivilizasiyası üçün əvəzedilməz strateji tərəfdaşa çevirmişdir. Avropanın enerji təhlükəsizliyinin şaxələndirilməsində və global təchizat zəncirlərinin dayanıqlılığının qorunmasında türk dünyasının oynadığı fəal rol Qərb institutları (Avropa İttifaqı, NATO) tərəfindən yüksək qiymətləndirilir (Hüseynov, 2021, s. 135). Bu geoiqtisadi yaxınlaşma həm də tərəflər arasında siyasi etimad mühitini gücləndirən əsas amillərdəndir.

Bununla yanaşı, müasir dövrdə sivilizasiyalararası dialoq yalnız iqtisadi və ya hərbi maraqlarla deyil, həm də global çağırışlara – kiber təhlükəsizlik, iqlim dəyişikliyi, yaşıl enerji keçidi, eləcə də beynəlxalq terrorizmə qarşı birgə mübarizə kimi ortaq dəyərlər üzərində qurulur. Təhsil sahəsində həyata keçirilən akademik mübadilə proqramları, elmi-tədqiqat qrantları və mədəniyyət layihələri hər iki sivilizasiyanın cəmiyyətləri arasında qarşılıqlı anlaşmanı dərinləşdirir, stereotipləri aradan qaldırır və intellektual körpülərin möhkəmlənməsinə xidmət edir (Əliyev, 2018, s. 89). Nəticə etibarilə, qloballaşan dünyada türk və Qərb sivilizasiyaları arasında qurulan konstruktiv dialoq regional sabitliyin, dayanıqlı inkişafın və bəşəri sülhün qorunmasında mühüm təminat rolunu oynayır.

NƏTİCƏ

Aparılmış elmi, tarixi və geostrateji təhlillər birmənalı şəkildə göstərir ki, türk sivilizasiyasının Qərb sivilizasiyası ilə əsrlər boyu formalaşan münasibətləri sabit deyil, əksinə, zamanın tələblərinə uyğun olaraq dinamik şəkildə inkişaf edən və təkamül keçirən mürəkkəb prosesdir. Tarixən hərbi qarşıdurmalar, sərhəd toqquşmaları və geosiyasi rəqabət zəminində başlanan ilkin təmaslar zaman keçdikcə qarşılıqlı mədəni mübadiləyə, diplomatik dialoqa və iqtisadi interdependensiyaya transformasiya olunmuşdur. Xüsusilə Böyük İpək Yolu üzərində qurulan ticarət əlaqələri və orta əsrlərdə Şərq intibahının Qərb elmi düşüncəsinə təsiri hər iki sivilizasiyanın bir-birini zənginləşdirməsində mühüm rol oynamışdır (Məmmədov, 2020, s. 110).

Müasir mərhələdə isə qloballaşma prosesləri, global təhlükəsizlik çağırışları və iqtisadi integrasiya ehtiyacları türk dünyası ilə Qərb sivilizasiyası arasındakı əlaqələri keyfiyyətcə yeni müstəviyə qaldırmışdır. Avrasiya məkanında yerləşən türk dövlətlərinin enerji təhlükəsizliyinin

təmin olunmasındakı aparıcı rolu, yaşıl enerji layihələri və "Orta Dəhliz" kimi strateji nəqliyyat arteriyaları onları Qərbi dünyası üçün əvəzedilməz tərəfdaşa çevirmişdir (İsmayilov, 2019, s. 210). Eyni zamanda, beynəlxalq təşkilatlar və çoxtərəfli diplomatiya çərçivəsində həyata keçirilən elmi-mədəni əməkdaşlıq proqramları sivilizasiyalararası dialoqun möhkəmlənməsinə və qarşılıqlı etimad mühitinin yaradılmasına xidmət edir (Əliyev, 2018, s. 102).

Yekun olaraq qeyd etmək lazımdır ki, türk sivilizasiyasının Qərbi sivilizasiyası ilə qurduğu konstruktiv və bərabərhüquqlu tərəfdaşlıq münasibətləri təkcə tərəflərin milli maraqlarına xidmət etmir, eyni zamanda geniş Avrasiya coğrafiyasında və bütövlükdə global miqyasda sülhün, sabitliyin, dayanıqlı inkişafın və sivilizasiyalararası harmoniyanın qorunmasının ən etibarlı təminatlarından biri olaraq qalır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

I. Rəsmi və hüquqi sənədlər

1. Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi. (2021). Türk Dövlətləri Təşkilatının Zirvə görüşləri və beynəlxalq əməkdaşlıq sənədləri. Bakı. Azərbaycan Respublikası XİN
2. UNESCO. (2005). Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions (Sivilizasiyalararası mədəni dialoq və irsin qorunması haqqında beynəlxalq konvensiya). Paris. UNESCO Rəsmi Portalı

II. Fundamental elmi-nəzəri ədəbiyyatlar

1. Əliyev, K. (2018). Türk dünyası və global integrasiya prosesləri. Bakı: "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 188 s. (Səh. 45, 67, 89, 102). Elm və Təhsil Nəşriyyatı
2. Məmmədov, R. (2020). Şərq-Qərbi sivilizasiyalarının tarixi-mədəni əlaqələri orta əsrlərdə. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 240 s. (Səh. 78, 92, 110). Bakı Dövlət Universiteti Nəşriyyatı
3. İsmayilov, S. (2019). Müasir beynəlxalq münasibətlərdə sivilizasiyalararası dialoq və türk amili. Bakı: "Təhsil" nəşriyyatı, 310 s. (Səh. 134, 145, 180, 210). Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi
4. Hüseynov, A. (2021). Avrasiya geosiyasəti və beynəlxalq münasibətlər. Bakı: Qanun nəşriyyatı, 260 s. (Səh. 112, 135, 150). Qanun Nəşriyyatı
5. Qasimov, M. (2017). Mədəniyyətlərin dialoqu: Şərq və Qərbi konteksti. Bakı: Çarşıoğlu, 195 s. (Səh. 54). AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası
6. Landau, J. M. (1995). Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation. London: Hurst & Company, 275 s. (Səh. 115-130). Hurst Publishers

This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

ABSTRACT

RELATIONS OF TURKISH CIVILIZATION WITH WESTERN CIVILIZATION: HISTORICAL EVOLUTION AND MODERN CHALLENGES

The article comprehensively analyzes the historical roots of the Turkic civilization formed over centuries with Western civilization, the evolutionary process of their mutual relations, and strategic partnership ties in the modern geopolitical plane. The research examines how military-political and cultural contacts between the Eastern and Western poles, which began in the early Middle Ages, transformed over time into mutual intellectual exchange and diplomatic dialogue. In particular, trade communications along the Great Silk Road and the influence of the Islamic-Turkic Renaissance on the European Renaissance are evaluated in a historical context. In the modern era, it is scientifically and theoretically substantiated that relations between the parties have entered a new qualitative stage within the framework of globalization processes, energy security, global transport arteries such as the "Middle Corridor," and multilateral international cooperation.

Keywords: *Turkic civilization, Western civilization, intercultural dialogue, historical evolution, strategic partnership, globalization*

АННОТАЦИЯ

ВЗАИМОСВЯЗЬ ТУРЕЦКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ С ЗАПАДНОЙ ЦИВИЛИЗАЦИЕЙ: ИСТОРИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ И СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ

В статье всесторонне анализируются исторические корни тюркской цивилизации, сформировавшиеся на протяжении веков с западной цивилизацией, эволюционный процесс их взаимоотношений и связи стратегического партнерства в современной геополитической плоскости. В исследовании рассматривается то, как военно-политические и культурные контакты между восточным и западным полюсами, начавшиеся в раннем средневековье, со временем трансформировались в взаимный интеллектуальный обмен и дипломатический диалог. В историческом контексте оцениваются торговые коммуникации на Великом Шелковом пути и влияние исламско-тюркского ренессанса на европейское Возрождение. В современную эпоху научно-теоретически обосновано, что отношения между сторонами вступили в новый качественный этап в рамках процессов глобализации, энергетической безопасности, таких глобальных транспортных артерий, как «Средиземный коридор» (Средний коридор), и многостороннего международного сотрудничества.

Ключевые слова: *Тюркская цивилизация, западная цивилизация, межкультурный диалог, историческая эволюция, стратегическое партнерство, глобализация*

This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

